
UDK 821.163.4(497.6 Livno)-1.09:398
398.831(497.6 Livno)
Pregledni članak
Primljen 4. V. 2013.

SANELA POPOVIĆ
Livno
spopovi72@gmail.com

MOTIVSKI SVIJET USMENE USPAVANKE LIVANJSKOGA KRAJA

Sažetak

Usmene uspavanke dio su usmene ljubavne lirike, prepoznatljive po okolnosti izvođenja pri činu uspavlivanja. Dijete se u uspavankama od samog rođenja prikazuje kao željeno, voljeno, biće kojemu cijela zajednica, kršćanske i mitološke osobe, biljni i životinjski svijet upućuju dobre želje i poželjne osobine, predviđaju poželjnu budućnost po mentalitetnom i nacionalnom modelu. Oko djeteta se u kolijevci plete višeslojan simbolički štit. Analizom motiva otkriva se i produbljuje slika svijeta djeteta. Neočekivano je kletva element uspavanke koja tu nema istu ulogu poput one u kletvi kao samostalnom mikrostrukturnom obliku i za cilj ima kontekstualno osnažiti moć kletve, izraziti dimenziju emocionalnog stanja izvođača uspavanke. U uspavankama zabilježenim kod Srba u livanjskom kraju zanimljiva je motivika kojom se priželjkuje visoki društveni položaj za dijete kad odraste što nije slučaj u hrvatskim i bošnjačkim uspavankama čime se rasvjetljuju razlike mentalitetnih i odgojnih obrazaca. Pored primarne funkcije uspavanka ima i sekundarnu funkciju prenošenja težišta na majku kada preuzima intimnu, isповjednu formu.

Ključne riječi: usmena uspavanka livanjskog kraja, dijete, rekonstrukcija svijeta djeteta, motivi, kletva

Uvod

Cilj rada je istražiti, prikupiti i predstaviti uspavanke iz livanjskoga kraja te analizirati motivski svijet usmenih uspavanki. Istraživanjima usmenih uspavanki livanjskoga kraja znanstvenici su se vrlo malo bavili pa će rad biti i doprinos u objedinjavanju, estetskom i znanstvenom procjenjivanju dijela usmenog blaga, rasutog i nesistematiziranog, a istovremeno i pokušaj rekonstrukcije života djeteta i zajednice koji se može iščitati u usmenim uspavankama. Uspavankama u ovom radu je zajedničko da su zapisane u livanjskom kraju ili toponimom u svom sadržaju upućuju na područje Livna.

U radu su analizirane uspavanke iz livanjskoga kraja koje je Cvjetko Rihtman¹ objavio 1974. godine, uspavanke iz diplomskih radova livanjskih studenata filozofskih fakulteta u Mostaru i Zagrebu, poznatih zbirki usmene lirike kao i iz vlastite rukopisne zbirke.

Hrvatske usmene uspavanke su otvoren žanr, motivski vrlo sličan uspavankama koje su zapisivane kod Bošnjaka i Srba u Bosni i Hercegovini, ali i na prostorima bivše države. U radu su prikazane razlike u motivima između hrvatskih, srpskih i bošnjačkih uspavanki, prisutnost kršćanskih elemenata, izostanak kletve u hrvatskim usmenim uspavankama, prisutnost kršćanskih motiva u bošnjačkim uspavankama što dokazuje miješanje elemenata i istovremeno zajedničke mitološke motive.

Dugo su uspavanke u zapisima donošene kao „ženske pjesme“ ili kao one koje se „pjevaju u vezi sa ritualima oko rođenja“². Budući da je u uspavankama najizraženija emocionalna angažiranost i isticanje ljubavi prema djetetu one se s punim pravom mogu svrstati u ljubavne pjesme.

-
- 1 Usp. *Zbornik napjeva narodnih pjesama Bosne i Hercegovine, Dječje pjesme*, prir. CVJETKO RIHTMAN uz suradnju LJUBE SIMIĆ i MIROSLAVE FULANOVIĆ-ŠOŠIĆ, ANUBiH, Građa, knj. XIX., Odjeljenje društvenih nauka, knj. 15., Sarajevo, 1974. U Rihtmanovim zapisima od 316 uspavanki nalazi se 31 uspavanka iz livanjskoga kraja. Po motivici i mjestima u kojima je zapisana pojedina uspavanka vidljivo je da zapisi pripadaju i Srbima i Hrvatima i Bošnjacima.
 - 2 Usp. ZOJA KARANOVIĆ, *Antologija srpske lirske usmene poezije*, Svetovi, Novi Sad, 1996., str. 289.

1. Motivski svijet uspavanki

Dijete se uspavljivalo od rođenja pa do kada bi to samo dijete trebalo. Izvođenje uspavanke je osoban čin, osobno obraćanje majke (bake ili sestre) djetetu. Elementi koji se iščitavaju u uspavankama potvrđuju emocionalnu angažiranost uspavanke što je vidljivo u sljedećem primjeru: *Zaspi sine, zaspi milovanje, / milovanje i razgovaranje. / Milov'o te 'ko te je rodio / i 'ko ti je lipo ime dao. / Miluje te i gora i travka, / kamol' neće i otac i majka.*³

Motivima uspavljivanja, milovanja i razgovora sa sinom predstavljeno je željeno i voljeno dijete i uspavankom mu se izražava velika ljubav i privrženost.

Zanimljivo je kako se u ovoj uspavanki iščitava odstupanje od tradicije načina davanja imena u livanjskom kraju koje se u velikoj mjeri držalo u prvoj polovini dvadesetog stoljeća. Zaključujemo kako majka daje ime djetetu iako je ona vrlo rijetko imala ekskluzivno pravo dati djetetu ime, a posebno sinu i ovdje je riječ o izuzetku, a ne o pravilu. Običaji su naglašali da ime daje svekar, svekrva ili otac poštujući nekoliko ustaljenih običajnih pravila: prvo muško dijete dobro je nazvati po djedu (očevu ocu) ako on nije živ, a rjeđe ako je živ. Ukoliko nije bilo unaprijed zadanih uvjeta imena su se često davala po katoličkom kalendaru.

Uspavanka *Za bešike* namijenjena je djevojčici Jelki što može biti samo ime zapisano u trenutnoj varijanti, ali i ustaljeno ime na ovim prostorima Jela, Jelka noseći simboliku visine, vitkosti, mladosti i izdržljivosti.

Za bešike

Majka Jelku u gori rodila.

Pčelica je medom zadojila.

Bila vila u svilu povila.

I donila pitu i pogaču.

Maloj Jeli svilenu košulju.

*Kad obuče neka se razvuče!*⁴

3 Usp. *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine: lirika, epika, retorika*, priir. MARKO DRAGIĆ, Hrvatska književnost Bosne i Hercegovine u 100 knjiga, knjiga 4., Matica hrvatska i HKD Napredak, Sarajevo, 2006. Ovu je uspavanku 2006. god. u Guberu kod Livna Gracijani Popović kazala Ljubica Mihaljević (djev. Vidović, rođ. 1936. god.).

4 Kazivala Martini Krešo za potrebe njezina diplomskog rada Jela Vukoja, rođ. Matić 1920. god. iz Glavica kraj Livna, u kolovozu 2009. u Glavicama.

Vidljivo je izražavanje poželjnih osobina i dobrih želja „preskačući“ dulje razdoblje pa tako tek rođenoj djevojčici kume donose darove i predviđaju brz rast i razvoj, zdravlje i jedrinu riječima „*kad obuče neka se razvuče*“.

Izražavanje dobrih želja djetetu počinje motivima pčele i meda. Pčela kao sveta životinja simbolizira marljivost, zdravlje i čistoću, kršćansku budnost i revnost, a med je kršćanski simbol Božjeg djela. Hranjenje medom je izražavanje želja za dobrim zdravljem i životom poput onoga u raju u kojemu teku med i mlijeko.

Životinjskim, biljnim, kršćanskim i mitološkim motivskim spektrom u sadržaju uspavanki izražavaju se dobre želje djetetu u sadašnjosti, budućnosti, izricanje poželjnih osobina, predviđa se poželjna budućnost, a majke u pozadini ovakvog motivskog štita oko dragocjenog bića pletu svoju vlastitu priču, o položaju, strepnjama, nadama.

2. Motivi životinja

Galerija životinja koje susrećemo u uspavankama poput jaradi, janjadi, ovaca, lastavica, golubica predstavlja određeno zaštitničko ili upozoravajuće značenje čineći tako simboličan štit oko djeteta. Ovca i janje prikazuju prirodno okruženje u kojemu dijete odrasta na selu i istovremeno kršćanski aspekt ovih simbola kao dijela Božjih jaslca dok se samog Krista zove Jaganjcem Božjim.

U sljedećoj uspavanki golubica preuzima ulogu majke i njiše kolijevku. Golubica predstavlja dio značenja u simbolici svih ptica označujući duhovnost, transcendentalnu moć i oplemenjivanje, duh života i glasnika duše.⁵ U najužem smislu golubica⁶ je kršćanski simbol Duha Svetoga, a u širem čistoće i mira.

Lastavica koja je poput golubice pozitivno obilježen simbol, kršćanske prirode u vrijeme renesanse smatrana je znakom Kristova utjelovljenja, dok se njezin povratak u proljeće shvaća kao novo rođenje, simbol izmjeničnosti i plodnosti i znak Uskrsa. Lastavica je i simbol nade,

5 <http://www.scribd.com/doc/34711835/Endru-T-Kamings-Sve-o-simbolima>

6 Maslinova grančica u kljunu golubice je simbol pomirbe Boga s ljudima.

dobre sreće, vrijednosti doma i obiteljske sreće. U kineskoj simbolici, pored toga što predstavlja nevjerstvo, simbol je domaćinske i majčinske brige dok je lastavica u staroegipatskoj kulturi posvećena Izidi kao Velikoj majci⁷ slično kao i u sumerskoj i semitskoj tradiciji. U uspavanki je lastavica u ulozi babice, kako se u ovim krajevima naziva primalja, one koja prva u ruke primi dijete. Golubica i lastavica se mogu tumačiti i kao sinonimi za majku znajući kako je golubica zapravo majka u nekim uspavankama, a majke su često same rađale, ponekad samostalno presijecajući pupčanu vrpcu.

*Majka sina u gori rodila,
čelica ga medom zadojila,
lastavica pupak odrezala
bijela vila u svilu povila,
golubica bešom zanjihala.⁸*

Dijete se imenuje kao janje milo čime se ističe njegova umiljatost i blagost, izražava majčina ljubav i povezanost sa svakodnevicom u kojoj su stada ovaca i janjaca značila hranu, bogatstvo i blagostanje. Slika Božjih jaslca u kojima su ovce i janjci simbol blagostanja, mira, pored mitoloških i svakodnevnih motiva, u ovoj uspavanki potvrđuju konstantu biblijske motivike.

*Nini spavaj, moje janje malo
Nini, spavaj, moje **janje** milo,
majka te je u ruži rodila,
ružica te na list dočekala,
a pčelica medom zadojila.
B'jela vila tebi baba bila.
Kad je prošla godinica dana,
idu babe da vide unuče:
Ruža nosi cvijeta rumenoga,
a pčelica meda ilinskoga,*

7 <http://www.scribd.com/doc/34711835/Endru-T-Kamings-Sve-o-simbolima>

8 C. RIHTMAN, *n. dj.*, str. 141., uspavanka zabilježena u Livnu 1949. godine, zavedena pod rednim brojem FAZM-1796.

*B'jela vila od zlata haljine,
Kad je zlato neka hoda u zlatu.⁹*

Uz životinje, koje su pozitivno označeni simboli u nekim uspavankama susrećemo i vuka koji je simbol sile i moći, nedruštvenosti i neumjerenosti, a u bajkama predstavlja zlo i generira strah. Istu ulogu iščitavamo u motivu vuka u sljedećem primjeru gdje se nesanica, nesanak, nesan tjera u pust, skrovit prostor pripisujući i vuku i hajduku surovost i nedruštvenost: *Tvoj nesanak voda odnijela,/ za velika brda zaniijela,/ Gdje no nema vuka ni hajduka.¹⁰*

U sljedećoj uspavanki vuk simbolizira strah, a ujedno nam donosi i odgojni model. Djecu bi se često zastrašivalo različitim stvarnim i izmišljenim bićima i pojavama kako bi se zaštitila ponajprije od vlastite istraživačke prirode. Pretpostavljeni dječji odgovor u uspavanki na otvorene prijetnje majci, izražavanje ljubavi i privrženosti i briga za majku posredne su majčine želje da dijete prema njoj razvije zaštitnički osjećaj.

*Cuna, nana na polju
Vuk ti nanu zakolja.
Nemoj, vuče, nane
Nana mi je draga
Sisu mi je dala.
I drugu će dat
kada pođem spat.¹¹*

U sličnoj inačici ove uspavanke umjesto mlijeka dijete će od majke dobiti kolač. Kolač u uspavankama nije slastica već kruh za koji su u livanjskom kraju korišteni nazivi *kolač, turta, kruv: Cuni, nini, na planini,/ Svari puru pa začini./ Cuni, nini, na polju/ Vuk ti majku zakolju/*

9 Uspavanka je preuzeta iz diplomskog rada Ivanke Krezo pod nazivom *Usmena književnost u Livnu i okolici*. Diplomski rad je obranjen na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu u prosincu 1990. godine, a Ivankin mentor bio je prof. dr. sc. Josip Kekez. Diplomski rad je ljubazno ustupila Ivankina sestra Suzana Krezo. Na žalost, nisu navedeni podatci o kazivaču i vremenu zapisivanja osim podatka da je uspavanka zapisana u Livnu.

10 Uspavanka iz Rihtmanove zbirke snimljena na vrpci broj 113, u zapisu označeno mjesto zapisivanja Livno 1963. godine.

11 Učenici 8. r. PŠ Priluka Mihaeli Hrsto 2010. god. kazivala Danica Marijan, rođ. Dalić 1930. god. iz Priluke, sela kraj Livna (vl. rkp.).

*U šenici na polju/ Nemoj vuče poboru./ Mama mi je draga/ Sisu mi je dala/ Kolač mi je zaprećala/ I drugi je obećala.*¹²

Pojačavajući preklinjanje vuka koristi se u uspavanki i izraz „poboru“. Izmjenom jednog slova sprječava se spominjanje imena Božjeg uzalud, a tako se u narodu praktično poštuje Božja zapovijed, dok se istovremeno ovako izmijenjenim izrazima daje na snazi i učinkovitosti.

3. Biljke u uspavankama

Pored životinjskih motiva u uspavankama su neizostavni i biljni motivi. Različite biljke sa zaštitnim i pozitivnim djelovanjima čine još jednu razinu u slojevitoj strukturi usmene uspavanke: *Nini, spavaj, moje janje milo,/ majka te je u ruži rodila,/ ružica te na list dočekala...*¹³

Čest motiv u uspavankama je ružica – simbol zdravlja, mirisa i jedrine. Majka dijete rađa u ruži, dakle na čistu i mirisnu mjestu, ružica, što je i simbol za majku, dijete dočekuje na listu, nježno prihvaća i očekuje se kako će dijete biti rumeno, zdravo.

Nakon godinu dana *Idu babe da vide unuče* i u pohodu su sada sve tri: vila, pčelica i ruža koje ponovno djetetu nose darove i dobre želje, što je znak kontinuirane brige, a sinonim za dijete je zlato što je simbol vrijednosti i bogatstva.

I u uspavanki o gradnji kolijevke izražavaju se želje da dijete dobije lijepu kolijevku, raste i razvija se kao bršljan. Ljuba Simić navodi da su slične pjesme zabilježene u cijeloj BiH i u svim dijelovima Livanjskoga polja i imaju, osim dijelom, različitu motiviku i različite početke: *Nina, nana, majka svoga sina; Nina, nana moje čedo drago; Ani, nina Milu u bešici.*¹⁴

Motivom bršljana proširuje se kompleks biljnih motiva kojim se ovdje ističe čudesna snaga, naizgled nježna bršljana, brz razvoj i dominacija u okolišu u kojemu raste. Isto se priželjkuje i za dijete. Uobičajeno je

¹² Kazivala u rujnu 2012. god. Franjka Mioč, rođ. 1941. godine u Livnu. Zapisao mi njezin unuk Tomislav Mioč, rođ. 1999. god. u Livnu.

¹³ Usp. Lj. SIMIĆ, *Narodne pesme*, GZM BIH, Etnologija, NS svezak XV/XVI, Sarajevo, 1961., str. 304.

¹⁴ *Isto.*

bršljan tumačiti kao simbol plodnosti i besmrtnosti, a zbog pripijenosti uz podlogu u čijoj blizini raste simbolizira ženstvenost i vjernost.

*Nini, bubi u srčali beši
Nini, bubi, u srčali beši!
Tvoja beša na moru sičena,
U bilome Livnu sagrađena,
U Duvnu ti pulom napulana,
U Konjicu sina nakljukana;
Kakva sina: **bršćenoga lista!**
Brsti, resti, moje janje malo.¹⁵*

Kupina nije čest motiv u uspavankama i može se različito tumačiti. U starozavjetnoj priči o Mojsiju koji je ugledao grm kupine koji gori, a ne sagorijeva, kupina predstavlja simbol Majke Božje, čistoće i bezgrešnosti. Praznovjerja kupini daju moći zaštite ljudi od bolesti i uroka ako se osoba provuče ispod grma kupine. U Francuskoj se kupina nerado jede jer se vjeruje da joj boja potječe od vražjeg udarca, dok u nekim ruralnim područjima Engleske vjeruju kako je vrag upao u kupinu i zato je prokleo.¹⁶ Povijanjem u kupinu u ovoj uspavanki priželjkuje se odrastanje malenoga djeteta u snažna, izdržljiva i strpljiva muškarca koji će takav postati ako izdrži povoje bodljikave i žilave kupine.

*Ninaj, sine, radosna ti majka!
Tebe majka u gori rodila,
bila vila tebi eba bila,
medna čela medom zadojila
lastavica pupak odrizala,
u **kupinu** tebe povijala.¹⁷*

Simbolika jabuke poznata nam je u rasponu od krivnje i prijevare zbog koje su Adam i Eva protjerani iz raja; jabuke razdora iz antičke

15 Usp. Lj. SIMIĆ, *n. dj.*, str. 304. Uspavanka je zabilježena u livanjskom selu Golinjevo 1958. godine, a uspavanke sličnog sadržaja s manjim varijacijama motiva bilježe se na prostoru cijele BiH.

16 Usp. HELMUT HILLER, *Lexikon des Aberglaubnis*, Süddeutscher Verlag GmbH, München, 1986., str. 84.

17 C. RIHTMAN, *n. dj.*, uspavanka zabilježena u Livnu 1957. godine, zavedena pod rednim brojem FAZM-6763.

legende; voćem besmrtnosti iz vrta Hesperida; voćem plodnosti ukusa i mirisa Božje Riječi iz *Pjesme nad pjesmama*, no najpoznatija simbolika jabuke je ljubav, plodnost, jedrina i mladenačka snaga pa u tom kontekstu zasigurno su i u uspavankama u takvoj ulozi. Stavljanje zlatnih jabuka u kolijevku kao dio procesa izrade u svrhu je izražavanja dobrih želja i poželjne budućnosti u blagostanju i zdravlju kao u uspavanki: *Spavaj Jasmo, u svojoj bešici!/ Beša ti se na moru kovala,/ kovala je četiri kovača:/ jedan meće vedra ogledala,/ a četvrti od zlata jabuke.*¹⁸

Motivi biljaka javljaju se i u uspavankama u kojima se opisuje gradnja kolijevke. Najčešće se javljaju motivi bukve, bršljana, sijena i slame.

4. Gradnja kolijevke

U uspavankama zabilježenima diljem BiH zanimljivo je često spominjanje Livna kao jednog od mjesta gdje su se gradile kolijevke. Znajući kako obrtništvo i stolarski obrti u Livnu imaju dugu tradiciju, a livanjski kraj je okružen šumama, ovaj podatak ne iznenađuje. Upravo zato su u ovaj rad uvrštene uspavanke zabilježene u Omolju, Oplećanima i Radošima, no Livno je navedeno kao mjesto izrade kolijevke. Kolijevku gradi više majstora, najčešće tri, a u nekima i četiri. Svaki od njih ima jasno zaduženje kojim se pokazuje slojevitost, složenost i obredni karakter izrade kolijevke od brižljivog biranja materijala za gradnju, ukrašavanja kolijevke simboličnim predmetima poput ogledala i zlatnih jabuka.

*Nina buba u bešici sina!
Bešika ti na moru sičena,
U bijelu Livnu sagrađena.
Gradila je tri mlada majstora.
Jedan tiše, drugi boju meće
Nek s' ogleda Ivanova majka,
Nek' ogleda na Ivu pogleda.*¹⁹

18 *Isto*, str. 149., uspavanka zabilježena u Livnu 1963. god., zavedena pod rednim brojem FAMA-vrpca 125.

19 *Isto*, str. 148., uspavanka zabilježena u Radošima 1957. godine, zavedena pod rednim brojem FAZM-11526-G.

Takozvane slamarice „dušeci“, tj. madraci izrađeni od slame, pravili su se za kolijevke „kljukajući“ slamu ili sijeno u po mjeri sašivenu platnenu vreću: *Nina, nina, moje janje malo!/ Beša mu je na moru pravita,/ U Mostaru sina nastrvena,/ A u Livnu čojom pokrivena./ Nina, nina, ninuka,/ Ne da baba unuka.*²⁰

I u sljedećem primjeru se Livno navodi kao mjesto izrade kolijevke dok je u susjednom mjestu Šujici za izradu kolijevke usječena bukva. Bukva je kao tvrdo i cijenjeno drvo jedan (uz hrastovinu) od najčešćih izbora stolara za izradu pokućstva.

U Duvnu (danas Tomislavgrad) je beša pokrivena čojom²¹ kvalitetnom tkaninom što naglašava vrijednost djeteta za cijelu obitelj: *Beša moja u Livnu pravljena,/ U Šujici bukva osičena,/ a u Duvnu čojom pokrivena,/ onda mome sinu donešena.*²²

Sljedeća uspavanka pored središnjeg motiva gradnje kolijevke donosi i motiv košulje koji kao vrlo čest u uspavankama i ima kršćanski predznak. Uz majku koja kroji košulju javlja se i pomajka. Lik pomajke (za pomajku se u livanjskom kraju koristi izraz maćeha) ovdje se stavlja odmah iza majke i nije negativnog predznaka. Uključivanjem pomajke u sadržaj uspavanke majka predaje svoje dijete drugoj ženi na brigu dajući joj tako gotovo majčinski legitimitet: *Ninaj, sine, rodila te majka!/ Tebi majka tanku košu kroji,/ Jednu majka a drugu pomajka.*²³

Kovanje kolijevke na moru pored mitske simbolike ima elemente basme²⁴ kojima se uroci, demonske sile i sve što može nauditi djetetu odmah pri samoj izradi kolijevke smješta u nepregledno morsko prostranstvo gdje uroci i zle sile nemaju snagu. Kovanje implicira izradu kolijevke od metala iako su se kolijevke izrađivale od drvene sirovine, no uporaba glagola kovati ističe čvrstoću i neprobojnost prostora kolijevke.

20 *Isto*, str. 150., uspavanka zabilježena u Omolju 1957. god., zavedena pod rednim brojem FAZM-11397-G.

21 Tur. čoha, bolje platno, tkanina u ovom kraju zovu ga čoja. Čoja je i generalna proba Sinjske alke kao i sama nagrada na istoimenom natjecanju dan uoči Alke.

22 C. RIHTMAN, *n. dj.*, str. 150., uspavanka zabilježena u Oplećanima 1957. god., zavedena pod rednim brojem FAZM-11397-G.

23 *Isto*, uspavanka zabilježena 1957. god. u Livnu, zab. pod red. br. FAZM-8238-G.

24 Basma (bajalica, egzorcizam ili zaklinjanje) je usmeno-retorički oblik u stihu ili u prozi kojim se čovjeka i njegovu imovinu štiti ili oslobađa od demonskih sila, uroka, bolesti i sl.

jevke koja čuva dragocjeno biće. Putovanje kolijevke od grada do grada govori i o osobitoj vrijednosti tog komada pokućstva, ali i pretpostavlja posuđivanje iste. U ovoj uspavanki izražava se radost zbog rođenja ženskog djeteta, što i nije bilo uobičajeno, te se za nju kupuje kolijevka od zlata: *Tvoja beša na moru kovana,/ Beša ide od grada do grada,/ Dođe beša do Mirina dvora./ Išetala Mirina majka/ I kupuje bešiku od zlata.*²⁵

5. Predmeti u ulozi zaštite djeteta

Vrlo čest motiv su i zrcala (ogledala) kojima se ukrašavala kolijevka. Simbolika ogledala je kroz povijest bila dvostruka. S jedne strane ono simbolizira taštinu i požudu dok je s druge strane simbol vlastite egzistencije, samospoznaje i otkrića istine. U kršćanskoj ikonografiji u zrcalu se ogledava slika Isusova Djevici Mariji, zrcalo bez ljage simbol je Djevice Marije.²⁶ U srednjem se vijeku zrcalo zabranjuje u kršćanskim samostanima. Ljudi su se u prošlosti njima služili u magijske svrhe, vraćanja i zrcalo je kao motiv prisutno u najstarijim književnostima.

U uspavankama zrcalo ima praktičnu ulogu zabavljanja djeteta svojim svjetlucanjem i ogledavanjem. Druga uloga zrcala koju iščitavamo iz samog procesa izrade kolijevke je simbolička, zaštitna.

*Spavaj, sine, rodila te majka,
Rodila te i odgojila te,
Rodila te u šimširli beši.
tvoja beša na moru kovana
treći meće **sjajna ogledala,**
da s' ogleda tvoja mila majka²⁷*

Motiv ogledala je univerzalni motiv i jednako ga susrećemo u uspavankama zapisanima kod Hrvata, Srba i Bošnjaka livanjskog kraja.

25 C. RIHTMAN, *n. dj.*, str. 147., uspavanka zabilježena u Livnu 1957. godine, zavedena pod rednim brojem FAZM-6774-G.

26 Usp. *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnod kršćanstva i Uvod u ikonologiju Radovana Ivančevića*, ANĐELKO BADURINA (ur.), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1985.

27 C. RIHTMAN, *n. dj.*, str. 147., uspavanka zabilježena u Livnu 1957. god., zavedena pod rednim brojem FAZM-8241-G.

Uspavanka u kojoj susrećemo vrlo rijedak motiv lanaca, ili kako je to u samoj pjesmi navedeno sindira²⁸, lance navodi u blizini djeteta kao igračke čije zveckanje zabavlja dijete i štiti ga od zlih sila što možemo pripisati ostacima poganskih vjerovanja. U pozadini poziva majci osjeti se prijekor vrlo vjerojatno zbog ignoriranja djetetova plača: *Sindžirići zveče/ Mala dica dreče./ -Ustaj mama krevetu,/ -Podaj dudu djetetu!/ -Davala sam pe' šest puti/ -Pa neće da šuti.*²⁹

6. Hrana u usmenim uspavankama

Tradicionalna prehrana na livanjskom području slična je prehrani u višim dijelovima BiH u kojima su mlijeko, pogača, pita i pura bili osnove tradicionalne prehrane uz kiseli kupus i sušeno meso (tko je imao). Ovo potvrđuju kazivanja iz života ljudi livanjskoga kraja³⁰, a vidljivo je i u sadržaju uspavanki u kojima su motivi tradicionalna jela.

Hrana u uspavankama ima jasnu funkciju: ona se donosila u kuću u kojoj je novorođenče, kao dar ukućanima, prije svih majci. Dar u sljedećoj uspavanci donosi golubica i to slanu pogaču i slatku pitu. Hrana je namijenjena djetetovoj majci kako bi, dobro se hraneći, pospješila proizvodnju mlijeka kojim će hraniti dijete.

Po nazivu za ezan³¹ vidimo da je uspavanka bila u uporabi kod bošnjačko-muslimanskog stanovništva livanjskoga kraja. U uspavanci je vrlo precizno i primjerenim redosljedom opisan tijek običaja pri porodu.

*Majka sina u gori rodila,
u gorici u zelenoj travi.
gorica ga na list dočekala,
bila vila sinu eba bila.
ona ga je u povoj povila,
lastavica ezan proučila,
a čelica medom zadojila;*

28 Tur. sindžir (zendžir, zindžir) lanac; verige, okovi.

29 Kazivala u rujnu 2012. godine Agata Miloloža, rođ. 1935. god. u Podhumu kraj Livna.

30 Iscrpne zapise o životu i radu ljudi livanjskoga kraja vidi u: MARKO VUJEVA, *Baština livanjskoga kraja*, MH Ogranak Livno, Zagreb – Livno, 2010.

31 Ezan je poziv s minareta na molitvu kod muslimana.

*golubica na babine došla,
donila joj pitu i pogaču,
pitu slatku i pogaču slanu
nek to jide toga malog majka,
neka njemu bude više mlika.³²*

Hrana u sljedećoj uspavanki identificira korisnike, pripadnike bošnjačkog naroda jer je halva tradicionalna bošnjačka slastica. Vidljivo je također kako se kao hrana za dijete u uspavankama pojavljuju samo majčino mlijeko i med. U pozadini se iščitava poruka o važnosti i praktičnosti dojenja djeteta koje je nekada znalo trajati godinama: *Majka Hajru u gori rodila, / pod muhurom³³ i pod dilbagijom³⁴, / čelica ga medom zadojila, / bila vila u svilu povila, / druga vila pupak odrizala, / treća vila halvu³⁵ i pogaču.³⁶*

Djecu bi se ponekad i okrutno povijalo u čvrste pamučne povoje, stežući ručice i nožice uz tijelo kako bi se ispravio fetalni položaj djeteta, ali i kako bi bilo lakše uzeti dijete u naručje. Omotati svilenim povojima znači biti omotan blagostanjem i bogatstvom jer je svila predstavljala bogatstvo i prestiž.

Donošenje hrane potvrđuje teoriju da je vila zapravo kuma ili bliži ženski član obitelji.

Jedan od motiva je i pura, česta prehrambena namirnica: *Cuni, nini, u planini / Sviri pure pa začini. / Nina majka svog sina jedinka, / majka ga gojila i ženila.³⁷* Majka predviđa budućnost za sina i već ga vidi oženjena.

32 C. RIHTMAN, *n. dj.*, str. 147., uspavanka zabilježena u Livnu 1963. godine, zavedena pod rednim brojem FAZM-vrpca 113.

33 Tur. muhur – pečat.

34 Tur. dilbagija – duguljasta ovalna srebrna kutija u kojoj se nosi zapis od uroka.

35 Tur. halva – slatko jelo od pšeničnog brašna ili bijelog brašna, masla i šećera.

36 C. RIHTMAN, *n. dj.*, str. 142., uspavanka zabilježena u Livnu 1958. godine, zavedena pod rednim brojem FAZM-8713-G.

37 *Isto*, str. 158., uspavanka zabilježena u selu Miši kraj Livna 1958. godine, zavedena pod rednim brojem FAZM-8505-G.

7. Kršćanski elementi u uspavankama

7.1. Svilena košulja

Motiv svilene košulje, a donijeli smo ga u uspavanki *Za bešike*, svrstava se u kršćanske motive. Prilikom krštenja kuma ili kum nose uglavnom svilenu ili pamučnu bijelu košuljicu u crkvu. Bijela boja košulje simbolizira čistoću i nevinost malog djeteta, a u obitelji se, zajedno sa svijećom s krštenja, košuljica čuva cijeli život. Običaj je u nekim mjestima da se svijeća s krštenja (ako se sačuva) upali osobi na sedmini, dakle nakon smrti i time se završi ovozemaljski kršćanski život. „*Kad obuče neka se razvuče*” stih je uspavanke kojim se izražavaju želje da dijete dobro napreduje i raste kako bi mu košulja brzo postala tijesna. Uspavanke ovog tipa odlikuju elementi blagoslova.

7.2. Anđeli i sveci

Anđeli su posrednici između djeteta i njegovih prvih molitava i Boga pa su očekivano našli svoje mjesto i u uspavankama predstavljajući kršćansku simboliku. Anđeo dolazi djetetu na san i uočava Gospu, koja stoji djetetu iznad glave kao brižna majka: *Spavaj, spavaj,/ San te privario/ I na san ti ađel dolazio/ Viš' glave ti Gospu pozdravio.*³⁸

Anđeli su čuvari snova i u sljedećoj uspavanki:

*Majka sina u gori rodila,
U dolini na svojoj 'aljini;
čelica ga medom zadojila,
Bila vila u svilu povila,
Svilenim ga opasala pasom,
Junačkim ga pozovnula glasom,
Anđeli mu u snu dolazili.*³⁹

Motiv pravoslavne svetice sv. Petke javlja se u sljedećoj uspavanki. Sveta Petka se slavi 27. listopada, a posebno je štiju žene održavajući

38 Kazivala u rujnu 2012. god. Anica Čelar, rođ. 1960. u Podhumu kraj Livna.

39 C. RIHTMAN, *n. dj.*, str. 143., uspavanka zabilježena u Velikom Guberu kraj Livna 1957. god., zavedena pod rednim brojem FAZM-8097-G.

joj sedmodnevni post dok mnogi pravoslavci ovu sveticu uzimaju i za krsnu slavu: *Nini, nini, rodila te majka/ U papradi kod male jaradi./ Čelica te medom zadojila,/ Sveta Petka krstom prikrstila,/ Bila vila u svilu povila.*⁴⁰

8. Mjesto rađanja djeteta i darivanje

U prethodnoj uspavanci vidljivi su motivi poroda u prirodi, za vrijeme čobanovanja. Isticanje mjesta na kojemu majka rađa, u prirodi, za vrijeme obavljanja svakodnevnih poslova otvara žensko pitanje i rasvjetljuje okolnosti u kojima su žene provodile vrijeme trudnoće, položaj u obitelji, ali i odnos zajednice prema ženi. Žena, majka u intimi sobe za spavanje, obraćajući se malenom čedu, umirujućim, ritmičnim stihovima priča svoju životnu priču, izražava svoje osjećaje prema djetetu, ali i blago, gotovo šifrirano kritizira uvjete u kojima žive i majka i dijete. Ovime uspavanka ima ulogu katarze i funkcionira kao kritički osvrt na svakodnevnicu, majka kroz uspavanku iznosi stav o onome o čemu u stvarnoj komunikaciji ne bi smjela.

Uočili smo i razliku u darivanju muške i ženske djece. Za dječaka vila ne donosi pitu i pogaču već junački pas. Junaštvo se u dinarskim prostorima drži imperativnom vrlinom kao i junački glas, dakle hrabrost i odvažnost na djelu. Tradicijski izražena razlika među spolovima, podjeli poslova i zadaća kao i u položaju muškog i ženskog djeteta uočljiva je i u elementima običaja pri samom rođenju: *Majka sina u gori rodila/ U papradi kod mali jaradi./ Čelica te medom zadojila/ Bila vila u svilu povila,/ svilenim ga opasala pasom/ junačkim ga pozovnula glasom.*⁴¹

⁴⁰ *Isto*, str. 143., uspavanka zabilježena u Velikom Guberu kraj Livna 1958. godine, zavedena pod rednim brojem FAZM-8526-G.

⁴¹ Uspavanka je preuzeta iz diplomskog rada Ivanke Krezo pod nazivom *Usmena književnost u Livnu i okolici*. Diplomski rad je obranjen na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu u prosincu 1990. godine, a Ivankin mentor bio je prof. dr. sc. Josip Kekez. Diplomski rad je ljubazno ustupila Ivankina sestra Suzana Krezo.

9. Vile

Rašireno je mišljenje kako su vile blagonaklone prema djeci i siročićima što se iščitava u usmenim pričama o vilama. Vile su vrlo rijetko radile zlo i to samo onda kada bi njihova tajna o magarećim nogama bila otkrivena. Kao motiv bajke poznati su motivi dobre i zle vile, kao u Trnoružici. Vila je u uspavankama u ulozi babe i kume, poput člana obitelji kako bi dijete mogla zaštititi kada roditelji nisu u blizini. Vile donose hranu što je vidljivo u prethodnim uspavankama, a daruju i dijete zlatnim haljinama čime se pored svih željenih dobara, iako na samom kraju, stavljaju bogatstvo i blagostanje: *Kad je prošla godinica dana,/ idu babe da vide unučē:/(...)/ B'jela vila od zlata haljine,/ Kad je zlato neka hoda u zlatu.*⁴²

Vila dolazi na babine⁴³ i donosi košulju kao što to kume čine za potrebe sakramenta krštenja. Košulja je kao i vila bijela i predstavlja čistoću i nevinost: *Nina, nina, moje čedo drago!/ Tebe majka u gori rodila,/čelica te medom zadojila,/ bila vila na babinam' bila/ i vila ti košu donijela/ b'jele vile sve od b'jele svile.*⁴⁴

Zanimljiv dar u sljedećoj uspavanki su pelene „zlatom pritkivate“ i u ovakvom kontekstu predstavljaju želju za blagostanjem i znak su bogatstva: *Majka sina u gori rodila/ na babibam eba mu je bila/ i donila svilenu košulju,/ i pelene zlatom pritkivate;/ čelica ga medom zadojila/ lastavica vode donijela.*⁴⁵

Uspavanka zabilježena u Guberu, selu kraj Livna, imenom djeteta ukazuje da je bila u uporabi kod Bošnjaka, a u svom sadržaju objedinjuje veći dio motivike navedenih uspavanki. Motivi uspavanke su mitsko kovanje bešike, ukrašavanje, mjesto poroda, nazočnost bijele vile i pčelice koja prva doji dijete, darivanje svilene košulje što je zanimljivo kršćanski

42 *Isto.*

43 Babine su naziv za običaj posjećivanja roditelje i djeteta nakon poroda i donošenje darova. Babine su također i naziv za 40-dnevno razdoblje poslije poroda i predstavljaju vrijeme oporavka roditelje.

44 C. RIHTMAN, *n. dj.*, str. 142., uspavanka zabilježena 1937. u Bogdašima (rubnom selu livanjske općine, koje je nastanjeno Srbima), zavedena pod rednim brojem FAZM- 8165-G.

45 *Isto*, str. 142., uspavanka zabilježena u Suhaći kraj Livna 1959. godine, zavedena pod rednim brojem FAZM-9147-G.

element i kazuje o miješanju elemenata usmenosti i običaja; te na koncu opis majčine brige o djevojci, ali i grubih odgojnih metoda koje za cilj imaju najbolje za dijete i u konačnici poželjnu udaju:

Nini, čedo, hranila te majka,/ beša ti se na moru kovala./ Kovale je do tri kujundžije:/ jedan kuje, drugi pozlaćuje,/ treći meće vedro ogledalo,/ da se mala Tifa ogledava.// Majka Tifu u gori rodila,/ gorica je na lis' dočekala,/ bila vila Tifi eba bila,/ čelica je medom zadojila,/ donila joj svilenu košulju./ Kol'ko ima u košulji žica,/ tol'ko Tifi hajra⁴⁶ i dobara.// Majka Tifu njeguje i gleda,/ Samo Tifu za svakoga ne da./ Majka Tifi košulju krojila,/ u košulji žice pribrojila:/ koliko je u košulji žica,/ on'liko je Tifi godinica./ Majka Tifu i bije i kara,/ i opet se s Tifom razgovara.⁴⁷

10. Uspavanke s elementima basme

Basma (bajanje, egzorcizam, zaklinjanje) je usmeno-retorički oblik čiji sadržaj, kako se vjeruje, štiti ljude i njihovu imovinu od demonskih sila, bolesti, zmijskih ugriza, groma, munje, suše i poplave. Vjerovanje u magičnu moć riječi⁴⁸, jezičnih obrazaca u borbi sa zlim i onostranim, nepoznatim i nesavladivim ukorijenjeno je u ljudskoj prirodi posebice u pretkršćanskom razdoblju, ali i onda kada čovjek nije imao odgovor na događanja oko sebe, a morao je pronaći modele djelovanja.

U sadržajima mnogih uspavanki oko djeteta se stvara biljni, životinjski, mitološki i religijski štit, a ulogu dodatne zaštite djeteta ima moć riječi, tj. formulaično-basmični izrazi kao u sljedećem fragmentu uspavanke. U njemu se uroci tjeraju od djeteta u goru kako ne bi „naudili“, tj. učinili našao djetetu: *Ani, nina, Milu u bešici!! (...)/ Uroci mu po gori 'odili/ travu pasli, s lista vodu pili,/ mome Mili ništa ne udili.⁴⁹*

Mjesto na koje se tjera nesanica je ispod beše i ispod glave, dakle ispod djeteta. Riječima se nesanica tjera u vodu koja će je odnijeti iza

46 Tur. hair – sreća, dobro.

47 C. RIHTMAN, *n. dj.*, str. 160.-161., uspavanka zabilježena u Guberu kraj Livna 1957. god., zavedena pod rednim brojem FAZM-6747-G.

48 Antički grčki filozof Gorgija (493. – 370. pr. Kr.) otkrio je magijsku moć riječi proglašivši je vlastodršcem „koji najmanjim i najneupadljivijim organom postiže najčudesnija djela“.

49 C. RIHTMAN, *n. dj.*, str. 150., uspavanka zabilježena 1958. u selu Sajkovići, zavedena pod rednim brojem FAZM-8625-G.

velikih brda: *Nini, bubi, nikli sinu zubi! / San u bešu, nesanak pod bešu, / San u glavu, nesanak pod glavu. / Tvoj nesanak voda odnijela, / tvoj nesanak voda odnijela, / za velika brda zaniijela, / za velika brda zaniijela, / gdje no nema vuka ni hajduka.*⁵⁰

Mjesta gdje se tjeraju sve nedaće i nepovoljnosti za čovjeka su ili u vodi ili u visokim brdima i gorama koja su u pravilu pusta, nenastanjena i zle sile tamo nemaju moć. U uspavankama se udaljenost mjesta u koja se tjeraju zle sile dodatno pojačava i naglašava usporedbom kako je to negdje gdje nema „*ni vuka ni hajduka*“: *Zaspi sine san te privarijo, / privarijo, ne zaboravijo. / San u bešu, a nesan pod bešu. / Nesanke ti voda odnijela, / za veliko brdo zaniijela, / đe no nema vuka ni hajduka.*⁵¹ / *Nina, nina u bešici sina! / Nina, nina, san te privarijo, / nesanke ti voda odnijela, / đe nema vuka ni hajduka.*⁵²

11. Kletve u uspavankama

Uspavanka koja imenom djeteta i jezikom ukazuje kako je dio usmenog izražaja Bošnjaka, ima sve elemente basme kojom se nesan tjera pod bešu, dakle dalje od djeteta. Naznake kletve ukomponirane u basmični izraz vidljivi su u drugom i trećem stihu gdje dušmani (neprijatelji i zlonamjernici) tjeraju pod noge djetetu, kao što su konjima pod nogama potkove i čavli. Uspavanka se zaključuje idiličnom lirskom slikom janjeta koje spava u travi, mirno kao dijete u bešici. Janje je u ovom slučaju simbol prirodnog okruženja u kojemu dijete živi: *San u bešu, a nesan pod bešu, / San u glavu, a nesan u stranu! / Dušmani ti pod nogama bili, / Baš k'o konju čavli i potkovi.*⁵³ / *Spavaj, Juso, k'o janje u travi! / I janje bi u travi zaspalo / Kamol' ne bi Juso u bešici.*⁵⁴

50 *Isto*, str. 151., uspavanka zabilježena 1963. u Livnu, zavedena pod rednim brojem FAZM-vrpca 113.

51 *Isto*, uspavanka zabilježena u Livnu 1957. god., zavedena pod rednim brojem FAZM-8239-G.

52 *Isto*, uspavanka zabilježena u Velikom Guberu, zavedena pod rednim brojem FAZM-8096-G.

53 *Isto*, str. 152., uspavanka zabilježena u Suhači 1959. god., zavedena pod rednim brojem FAZM-9148-G.

54 *Isto*, str. 154., uspavanka zabilježe u Guberu 1957. god., zavedena pod rednim brojem FAZM-6747-G. Dijete spava u zelenoj travi kao janje i ova lirski slika preslik je stvarnog okruženja mještana u selu Guber kraj Livna koje je poznato po ovčarstvu, a nalazi se na rubu prostranog Livanjskog polja na putu Livno – Split.

Kletva kao samostalan iskaz, mikrostrukturna forma ili iskaz u okviru drugih žanrova izriče se s vjerom u magijsku moć riječi koja može pokrenuti onozemaljske ili prirodne sile na nanošenje zla.⁵⁵ Kletva se u okvirima drugih usmenoknjiževnih žanrova javlja češće u predajama, tužbalicama, gangi i bećarcu, a i basme su prožete elementima kletve. Neočekivano je kletva element uspavanke koja tu nema istu ulogu poput one u kletvi kao samostalnom mikrostrukturnom obliku. Kletva nije usmjerena protiv djeteta već protiv djetetova oca tako da je izravni primatelj poruke kletve treća osoba, otac, a prožimanje uspavanke i kletve za cilj ima kontekstualno osnažiti moć kletve, izraziti dimenziju emocionalnog stanja izvođača uspavanke u najvećoj mogućoj mjeri.

Majka u prvom stihu uspavanke izravno priziva smrt djetetova oca, a sebe u drugom stihu već zove udovicom. Time kletva završava, a odmah u trećem stihu slijedi želja da se majka uda za svoju prvu ljubav. I ova uspavanka potvrđuje kako se težište sa djeteta u uspavankama premješta na majku, odnosno na izricanje njezina emocionalnog stanja koje se nazire ispod sloja kletve upućene djetetovu ocu.

U konkretnom slučaju uspavanka samo svojim auditivnim elementima, metrom i ritmom izvođenja pripada žanru uspavanke dok je sadržajno u obliku kletve: *Ninaj, sine, babe ti ne bilo!/ Tvoja majka udovica ostala/ udala se za prvog sevdaha.*⁵⁶

Jezik uspavanke upućuje kako je ista u uporabi kod bošnjačkog stanovništva (babo, sevdah). Uspavanke s elementima kletve nisu zabilježene kod Hrvata.

12. Različito viđenje budućnosti i različite želje

Ono što sadržajno, mentalitetno i svjetonazorski razlikuje uspavanke zabilježene kod Hrvata od onih kod Srba i Bošnjaka, vidljivo je u sljedećim uspavankama zabilježenim u selu Sajkovići nastanjenom isključivo Srbima, u kojima uz uobičajene želje za rast i razvoj djeteta majka sinu

55 Usp. http://kapija.narod.ru/Authors/Ajdacic/ajdo1_kletva.htm, Dejan Ajdačić, „O kletvi u usmenoj književnosti“

56 C. RIHTMAN, *n. dj.*, str. 152., uspavanka zabilježena u Livnu 1957. god., zavedena pod rednim brojem FAZM-8240-G.

želi da od kralja „otme“ kraljevinu, i od cara carevinu. Posredno, želje za bogatstvom i moći, što predstavlja car i carevina, kralj i kraljevina, implicirajući položaj moći i prvenstva, vladanja i dominacije smješta spektar želja ove uspavanke u sloj koji ne nalazimo u uspavankama zabilježenima kod Hrvata. U motivima uspavanki može se iščitati i odgojni model i posredno svjetonazorski kôd korisnika uspavanke koji je očit u uspavanci u kojoj je poželjna budućnost vlast i to ona najviša. Kod Hrvata i Bošnjaka livanjskoga kraja takvi motivi nisu zabilježeni u uspavankama.

*Majka nina u bešici sina:
„Resti, Mile materino smilje,
Da otmemo kralju kraljovinu,
Da otmemo caru carovinu.,*

Na tragu ovih motiva su i motivi iz uspavanke zabilježene u srpskom selu Bastasi 1963. godine u kojoj se ističe želja za visokim društvenim položajem. Izražava se želja da sin naslijedi oca na begovskoj poziciji: *Ljulji, ljulji, ljuljeviću,/ Ljulji, ljulji, begoviću!/ Babo ti je bego bio,/ A i ti ćeš bego biti,/ 'ora uji putovati,/ Da bi kuće ne vidio.*

Usporedimo li uspavanke koje su zabilježene kod Hrvata i prethodne zabilježene kod Srba vidljiva je razlika u karakteru motiva. U uspavankama zabilježenim kod Hrvata za razliku od onih zabilježenih kod srpskog stanovništva nisu uočene želje za visokim društvenim položajem i statusom djeteta, buduće odrasle osobe. Motivi uspavanki zabilježenih kod Hrvata spektar dobrih želja djetetu ograničuju na zdravlje i sreću u obiteljskom životu dok je društveni položaj u budućnosti izvan interesa hrvatskih usmenih uspavanki.

Zaključak

Motivskom raščlambom sadržaja usmenih uspavanki rasvjetljuju se okolnosti čina rađanja, položaj djeteta i majke u zajednici, običaji pri darivanju, spektar želja i poželjnih osobina u sadašnjosti i budućnosti.

Oko djeteta u kolijevci uspavankom se plete višeslojan simbolički štiti životinjskog i biljnog svijeta. Kršćanska i mitološka skupina motiva

iščitava se kako u životinjsko-biljnom spektru tako i u simboličnosti i metaforičnosti predmeta, hrane, darova i procesa izrade kolijevke. Analizom motiva hrane u uspavankama uočena je dvojaka uloga hrane: one koja se donosi majci i ukućanima odmah poslije poroda i hrane koja je za malo dijete isključivo majčino mlijeko i med. U starijim uspavankama je znakovito i različito darivanje ženskog i muškog djeteta kao obilježje tradicionalne zajednice u kojoj se između položaja i važnosti muškog i ženskog djeteta prednost daje muškom potomku. Poželjne osobine za muško dijete su junaštvo i snaga, a za žensko urednost, vještina u kućanskim poslovima i zdravlje za oboje. Uočena su i zanimljiva odstupanja od tradicijskih normi poput slučaja kada majka daje djetetu ime. Motiv pomajke, maćehe u uspavankama nema negativan predznak kao što je to slučaj u većini usmenoknjiževnih oblika.

Uspavankama zabilježenim kod Hrvata, Srba i Bošnjaka zajednička je emocionalna angažiranost, izražavanje dobrih želja i poželjnih osobina u sadašnjosti i predviđanje željene budućnosti kao i obredno građenje kolijevke za dijete. Kod svih se nalaze elementi basme ili basmične forme kao što je tjeranje nesanice pod krevet ili zlih sila u duboke vode i visoke planine.

Primjetni su elementi miješanja motiva u uspavankama pa se tako u bošnjačkoj uspavanki uočava kršćanski motiv svilene košulje.

Elementi kletve nisu uočeni ni zabilježeni u hrvatskim usmenim uspavankama, no prisutni su u bošnjačkim usmenim uspavankama zabilježenim u livanjskom kraju i u novije vrijeme. U uspavankama kletva nema istu ulogu poput one u kletvi kao samostalnom mikrostrukturnom obliku i za cilj ima kontekstualno osnažiti moć kletve, izraziti dimenziju emocionalnog stanja izvođača uspavanke u najvećoj mogućoj mjeri.

Čest motiv hrvatskih usmenih uspavanki, kao i srpskih i bošnjačkih, je i gradnja kolijevke. Čin gradnje je kod sva tri naroda prikazan kao mitski obred u kojemu sudjeluju „kovači“ s jasnim zadaćama i redosljedom izrade sve do ukrašavanja simboličnim predmetima poput ogledala i zlatnih jabuka. Značajno je i mjesto gradnje kolijevke koje je u pravilu more čime se osigurava zaštita od zlih sila.

Rezultati terenskog i istraživačkog rada pokazuju da se motivika koja uključuje priželjkivanje vlasti i visokog društvenog položaja za dijete u budućnosti uočava u srpskim usmenim uspavankama dok tako daleko predviđanje budućeg života djeteta i do te mjere izražena ambicija i želja za vlašću nije zabilježena u hrvatskim i bošnjačkim uspavankama.

Analizom motiva u uspavankama značajno se produbljuju znanja o životu i svijetu djeteta u livanjskom kraju.

Pored primarne funkcije uspavanke, uspavlivanje djeteta, kao sekundarna funkcija izdvaja se majčino izražavanje stavova o vlastitom položaju u zajednici.

Literatura i izvori

- BOTICA, STIPE, *Hrvatska usmenoknjiževna čitanka*, Školska knjiga, Zagreb, 1995.
- DRAGIĆ, MARKO, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (fakultetski udžbenik), Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, ak. god. 2007./2008.
- *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine: lirika, epika, retorika*, prir. DRAGIĆ, MARKO, Hrvatska književnost Bosne i Hercegovine u 100 knjiga, knjiga 4., Matica hrvatska i HKD „Napredak“, Sarajevo, 2006.
- HILLER, HELMUT, *Lexikon des Aberglaubnis*, Süddeutscher Verlag GmbH, München, 1986.
- KARANOVIC, ZOJA, *Antologija srpske lirske usmene poezije*, Svetovi, Novi Sad, 1996.
- KLAIC, BRATOLJUB, *Rječnik stranih riječi*, Nakladni zavod MH, Zagreb, 1988.
- MLAČ, KREŠIMIR, *Zlatna knjiga hrvatske narodne lirike*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1972.
- *Zbornik napjeva narodnih pjesama Bosne i Hercegovine, Dječje pjesme*, prir. RIHTMAH, CVJETKO uz suradnju Ljube Simić i

Miroslave Fulanović-Šošić, ANUBiH, Građa, knj. XIX., Odjeljenje društvenih nauka, knj. 15., Sarajevo, 1974.

- SIMIĆ, LJUBA, *Narodne pesme*, GZM BIH, Etnologija, NS svezak XV/XVI, Sarajevo, 1961.
- *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva i Uvod u ikonologiju Radovana Ivančevića*, prir. BADURINA, ANĐELKO, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1985.
- VUJEVA, MARKO, *Baština livanjskoga kraja*, MH Ogranak Livno, Zagreb – Livno, 2010.
- Diplomski radovi:
- Ivanke Krezo pod nazivom *Usmena književnost u Livnu i okolici*. Diplomski rad je obranjen na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu u prosincu 1990. godine, a Ivankin mentor bio je prof. dr. sc. Josip Kekez;
- Martine Krešo (Diplomski rad na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Mostaru obranjen u lipnju 2010. god. na temu *Etno-filološka baština u suvremenim zapisima iz livanjskoga kraja*. Mentor studentici bio je prof. dr. sc. Marko Dragić)
- Vl. rkp. (Vlastita rukopisna zbirka)
- http://kapija.narod.ru/Authors/Ajdacic/ajdo1_kletva.htm (14. 1. 2013.)
- <http://www.scribd.com/doc/34711835/Endru-T-Kamings-Sve-o-simbolima> (12. 11. 2012.)

SANELA POPOVIĆ

THE MOTIVE WORLD OF ORAL LULLABIES OF LIVNO REGION

Abstract

National lullabies form part of a verbal romantic lyricism recognizable by performance circumstances in the course of lull. Since birth, a child in lullabies is pictured as a desired, beloved being to whom the entire community, Christians and mythological individuals, plant and animal world send well wishes and desired attributes, and predict welcomed future around a specific mentality and national model. In a cradle, a multi-layered symbolic shield is made around the child. The analysis of motives reveals and deepens the picture of the child's world. Unexpectedly, curse as an element in a lullaby does not play the same role as in its independent micro-structural form. Its purpose in a lullaby is to strengthen contextually the curse, and to express a dimension of emotional state of lullaby's performer. Unlike in Croatian and Bosniak lullabies, lullabies recorded among Serbian community in Livno area portend an interesting motif which seeks high social position for the child once grown up, thus highlighting the differences in mentality and upbringing patterns. Apart from its primary function, lullaby also has a secondary role of transferring the focus on the mother in its intimate, narrative form.

Key words: national lullaby of Livno area, child, reconstruction of child's world, motives, curse